

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра археології та етнології України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

спеціаліста

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: «Хронологія та стратиграфія пам'яток пізнього мезоліту
та неоліту межиріччя Дніпра та Молочної»

«Chronology and Stratigraphy of Late Paleolithic and Neolithic sites of Dnieper and
Molochnaya interfluve»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Дерев'янка Лариса Вікторівна

Керівник к.і.н., доц. Кіосак Д.В. Кіосак

Рецензент к.і.н., доц. Немченко І.В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 8 від 10 травня 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № 2 від 29 травня 2017 р.

Оцінка Відмінно 1 А 192
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Сминтина
(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

Голова ЕК

Сминтина
(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Ш/к 440491

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Дослідження до Другої світової війни.	6
1.2. Дослідження після Другої Світової війни.	11
1.3. Дослідження в роки незалежної України.	17
1.4. Методи дослідження.	20
1.4.1. Стратиграфічний метод.	20
1.4.2. Радіовуглецевий метод.	28
РОЗДІЛ 2. СТРАТИГРАФІЯ ПІЗНЬОГО МЕЗОЛІТУ ТА НЕОЛІТУ В ДОЛИНІ Р. МОЛОЛОЧНОЇ	36
2.1. Кам'яна Могила І.	36
2.2. Стратиграфія поселень біля с. Семенівка.....	44
2.3. Прилуківка.	46
РОЗДІЛ 3. СТРАТИГРАФІЯ ПІЗНЬОГО МЕЗОЛІТУ ТА НЕОЛІТУ НАДПОРІЖЖЯ	48
3.1. Стратиграфія поселень	48
3.2. Стратиграфія могильників	60
РОЗДІЛ 4. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ХРОНОЛОГІЯ.....	64
4.1. Кукрецька культура.....	70
4.2. Труднощі радіовуглецевого датування сурсько-дніпровської культури.	74
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	82
ДОДАТОК.....	93

ВСТУП

Останні десятиліття позначилися зацікавленістю дослідників у вивченні матеріалів та пам'яток пізнього мезоліту та неоліту України, про що свідчать проведення систематичних розкопок, а також введення до наукового обігу нових матеріалів. Але, не дивлячись на активні дослідження даної тематики, існують аспекти, котрі на сьогоднішній день не достатньо розглянуті.

За часів мезоліту поглибилася диференціація людства, що підтверджується появою різноманіття археологічних культур. З перемогою аграрної або «неолітичної революції» – цього найважливішого кордону в розвитку історії людства, що характеризується докорінною перебудовою всієї господарської діяльності давніх общин, в різний час, у різних регіонах земної кулі розвивалися нові культури. Їх різноманіття знаходилося в нерозривній єдності з конкретними формами виробництва, що існували в цих суспільствах. У свою чергу характер і рівень виробничої діяльності давніх спільнот зумовлювали форми і специфіку розвитку їх структур. Ця тріада – культура, економіка, суспільний лад – є основоположними при вивченні різних етапів розвитку будь-якого суспільства. Неоліт не тільки стадія розвитку людського суспільства, але й сукупність конкретних подій та процесів, які отримали в умовах Східної Європи неповторне соціально-економічне, культурне та етноісторичне забарвлення. Крім того, поняття неоліту дослідники пов'язують зі ступенем розвитку культури, характерною рисою якого є розповсюдження глиняного посуду, широке використання шліфованих крем'яних знарядь.

Актуальність теми полягає у тому, що у вітчизняній науковій літературі періоди мезоліту та неоліту традиційно розглядаються окремо, як два послідовних етапи розвитку людства. Проте, в матеріалах пізнього мезоліту та неоліту межиріччя Дніпра та Молочної фіксується ряд спільних характеристик матеріальної та духовної культури, які не дозволяють розглядати ці періоди окремо. Вирішити питання щодо послідовності історичних процесів та

особливостей розвитку людських соціумів на цій території, можливо лише детально вивчивши стратиграфію та матеріальні комплексів виявлених пам'яток. Такий підхід, разом з використанням результатів радіовуглецевого датування, дасть можливість не лише змінити усталене уявлення про перехідний період від мезоліту до неоліту, але й реконструювати реальні події минулого, які відбувались в регіоні.

Метою дипломної роботи є дослідження та реконструкція культурно-історичних процесів пізнього мезоліту та неоліту на території межиріччя Дніпра та Молочної.

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати такі завдання:

1. з'ясувати історію археологічних досліджень пам'яток межиріччя Дніпра та Молочної;
2. провести систематизацію археологічних джерел та інтерпретувати вітчизняне наукове знання;
3. дослідити стратиграфічні особливості поселень та могильників;
4. встановити характерні риси поховального обряду та матеріальної культури населення;
5. розробити хронологію та періодизацію пізньомезолітичних та неолітичних культур межиріччя Дніпра та Молочної.

Об'єктом дипломної роботи виступає історичний розвиток населення межиріччя Дніпра та Молочної.

Предметом дипломної роботи є сукупність стратифікованих поселень межиріччя Дніпра та Молочної.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період пізнього мезоліту та неоліту.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові методи дослідження, такі як: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, системний підхід та інше, принцип історизму, конкретного і системного аналізу фактів. Евристичний потенціал роботи зумовлений

систематичним застосуванням стратиграфічного та радіовуглецевого методів для верифікації результатів шляхом порівняння відносної (за стратиграфією) та абсолютної (за радіовуглецевими датами) хронологій.

Джерельна база. Для написання роботи використовувались, перш за все, археологічні речові джерела, з якими автор безпосередньо працювала в музею-заповіднику «Кам'яна могила», а також рукописи звітів розкопок опорних пам'яток, які вивчалися засобами текстуального аналізу. Використовувалася і базова навчальна література, деякі теоретичні дослідження, результати практичних досліджень вітчизняних авторів, статті та огляди у спеціалізованих та періодичних виданнях, присвячених даній тематиці, довідкова література, інші актуальні джерела інформації.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їхнього використання в спеціальних та узагальнюючих працях, підручниках та посібниках з давньої історії та археології України; при складанні лекційних курсів та узагальнюючих праць з археології та краєзнавства; у науково-просвітницькій та пам'яткоохоронній діяльності.

Структура роботи. У відповідності зі специфікою поставлених цілей і завдань дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел, додатку.

Перший розділ присвячений розгляду історії вивчення пам'яток межиріччя Дніпра та Молочної, а також методології дипломного дослідження. Другий розділ присвячений стратиграфії в долині річки Молочної. Розглянута стратиграфія пам'яток Кам'яна Могила, Семенівка та Прилуківка. В третьому розділі наводиться стратиграфічна характеристика поселень та могильників, які розташовуються в долині річки Дніпро. Четвертий розділ містить відомості щодо хронології та періодизації історичних процесів, що відбувались на території впродовж пізнього мезоліту – неоліту.

ВИСНОВКИ

Проблема абсолютної хронології археологічних культур, здавалося б, отримала остаточне вирішення з введенням в широку практику радіовуглецевого методу. Однак, на жаль, панацеєю для археологів він не став. Серії дат суперечать один одному і відносній хронології стратифікованих пам'яток, не кажучи вже про типологічну серіації в рамках окремих культур. Тому, окремою темою дослідження стає комплексна інтерпретація результатів радіо вуглецевого датування, спроби критики дат, виходячи з археологічної контекстуальної інформації – перш за все, стратиграфій опорних пам'яток – поселень та могильників. Саме такий підхід реалізовано у цій роботі.

Докладний аналіз стратифікованих пам'яток здійснено за двома опорними регіонами – долинами рік Дніпра та Молочної. Матеріали з Дніпровського Надпоріжжя широко відомі, частина з них стала класикою українського мезоліто- та неолітознавства. Проте, новітні дослідження стратифікованих пам'яток у долині меншої степової ріки – Молочної дозволяють пролити нове світло на культурно-історичні процеси навіть у такого добре вивченого регіоні як Дніпровське Надпоріжжя.

Систематичне порівняння стратиграфій пам'яток та результатів радіовуглецевого аналізу дозволило дійти висновків про етапність розвитку мезолітичної культури регіону. Мезоліт межиріччя Дніпра та Молочної представлено виключно кукрекською культурою. Її розвиток тут розподіляється на три етапи: ранній (9500–8000 років до н.е.) зі збідненими кременевими комплексами та розвинутим торцевим розщепленням, розвинутим (8000–7000/6500 років до н.е.) з відтискною технікою, класичними кукрекськими вкладнями та різцями та пізнім (6500–6000 років до н.е.), де до традиційного набору кукрекським рис додається архаїчний керамічний посуд та геометричні мікроліти. Останній етап очевидно синхронний з ранніми епізодами неолітизації регіону.

Аналіз каліброваних радіовуглецевих дат дозволив дійти кількох важливих висновків і щодо процесів неолітизації. У кожному з розглянутих регіонів становлення нових соціумів відбувалося у два етапи: перший – «проникнення» на нову територію, коли окремі компоненти неолітичного пакету з'являються на ще в цілому мезолітичних поселеннях і другий – повільне поширення неолітичного способу життя теренами всього регіону. Неолітичні суспільства у всіх відомих випадках не були простим продовженням «материнських» соціумів. Вони являли собою органічний сплав місцевих та прийшлих елементів.

Ця нерівномірність розселення, скоріш за все, може бути пояснена екологічним фактором. Стикаючись з новим, невідомим середовищем, первісні громади мали спочатку розробити моделі адаптації, стратегії життєзабезпечення, придатні для мешкання на нових теренах. Такі процеси відображено у низці «перехідних» стоянок.

Таким чином, проникнення носіїв відтворюючої економіки в степове Дніпровське Лівобережжя відбулося у три стадії. Перша з них пов'язана з кукрекською культурою. Спочатку було заселено острова у середині Надпоріжжя, якраз між двома концентраціями мезолітичних стоянок – на півночі Надпоріжжя (Ігрень 8) та на Нижньому Дніпрі і на Молочній. Контакти з мисливцями-збирачами на цій стадії малопомітні та зведені до мінімуму. На наступній стадії взаємодія мезолітичного та неолітичного населення стає більш виразною та має археологічні відповідники у формі кісток domestikованих тварин та окремих фрагментів кераміки у контекстах з переважанням типової місцевої кременевої індустрії та дикої фауни. На цій стадії носії кераміки сурського типу розселяються уздовж берегів Дніпра та Молочної. Остаточна неолітизація пов'язана вже з середнім неолітом, коли у процесі перетворення неоліту сурської культури у неоліт азово-дніпровського типу маріупольської культурно-історичної спільноти (за Н. С. Котовою), створюється принципове нове суспільство. Останнє вже переважно залежить від землеробства та

скотарства. Полювання та збиральництво стають малозначними, підсобними видами діяльності. Мисливці-збирачі зникають, не лишаючи значних слідів у матеріальній культурі наступного неолітичного населення.

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

1. Бодянський О. В. Неолітична стоянка о. Шулаєвого / О. В. Бодянський. – НА ІА НАНУ. – 1946. – № 877а. – 11 с.
2. Бодянський О. В. П'ята Ігреньська ранненеолітична стоянка / О. В. Бодянський. – НА ІА НАНУ. – 1947. – № 1947/37.6.
3. Даниленко В. М. «Стрільча Скеля» раскопки 1946г / В. М. Даниленко. – НА ІА НАНУ. – 1946. – № 1946/6а.5. – Ф.е. 2555. – 38 с.
4. Даниленко В. М. Поздненеолитические местонахождения на острове Малый Дубовый в Надпорожье / В. М. Даниленко. – НА ІА НАНУ. – 1946. – № 1946/6а.2. – Ф.е. 2150. – 8 с.
5. Даниленко В. М. Ранненеолитические памятники на Сурском острове в Надпорожье (раскопки 1946г.) / В. М. Даниленко. – НА ІА НАНУ. – 1946. – 1946 / 6а. – Ф.е. 2151. – 35 с.
6. Даниленко В. Н. Неолит территории Украинской ССР / В. Н. Даниленко. – Киев, 1955. – НА ІА НАНУ. – Ф. 26. – 595 с.
7. Добровольский А. В. Неолит Надпорожья (порожистой части Днепра) / А. В. Добровольський. – Киев, 1955. – НА ІА НАНУ. – Ф. 18. – 245 с.
8. Добровольський А. В. Звіт за дослідження території Дніпрельстану 1932 р. / А. В. Добровольський. – НА ІА НАНУ. – 1932. – ф. 18. – 259 с.
9. Добровольський А. В. Неолітична стоянка на Круглику. Звіт 1946 р. / А. В. Добровольський. – НА ІА НАНУ. – 1946. – № 1946/6. – Ф.е. 788. – 16 с.
10. Добровольський А. В. Неолітична стоянка проти Харькової скелі в с. Федоровці / А. В. Добровольський. – НА ІА НАНУ. – 1946. – № 1946/6б.5. – Ф.е.528. – 4 с.
11. Красицький Д. Експедиція по Дніпру 1944 р. дніпропетровського історичного музею під керівництвом Дм. Красицького / Д. Красицький. – НА ІА НАНУ. – 1944. – 1944/2856. – 11 с.

12. Рудинский М. Я. "Коллекционная опись археологических материалов с. Козлового Острова (с. Звонецкое, Солонянский район Днепропетровской области), 1944 – 1945гг. / М. Я. Рудинський. – НА ІА НАНУ. – 1945. – № 1945/16.
13. Рудинський М. Звіт Дніпрогесівської експедиції ІА АН УРСР / М. Рудинський. – НА ІА НАНУ. – 1949. – № 1949/26.
14. Смолічев П. І. Дослідження острова Перун / П. І. Смолічев. – НА ІА АН УССР. – 1928. – ф. 18, д. 41. – 40 с.
15. Телегин Д. Я. Отчет об археологических исследованиях на Игреньской-8 стоянке в 1974 г. / Д. Я. Телегин, Л. Л. Зализняк. – НА ІА НАНУ. – 1974. – 1974 /17 – Ф. е. 7213. – 32 с. +38 табл.
16. Телегин Д. Я. Отчет о раскопках мезолитического жилища и землянок Киево-русского времени на поселении Игрень-8 в 1990г. / Д. Я. Телегін, Л. М. Щербина. – НА ІА НАНУ. – 1990. – № 1990/1.
17. Телегин Д. Я. Отчет об археологических исследованиях в Надпорожье и в Крыму в 1986 г. / Д. Я. Телегин, Л. Л. Зализняк, Д. Ю. Нужный. – НА ІА НАНУ. – 1986. – 1986/29. – Ф. е. 22020. – 22 с. +16 рис., польова документація.
18. Телегін Д. Я. Отчет о работе на поселении Игрень 8 в 1976 г. / Д. Я. Телегін. – НА ІА НАНУ. – 1976 / 3. – Ф. е. 7925. – 51 с.

Література:

19. Агапов С. А. Хвалынский энеолитический могильник / С. А. Агапов, И. Б. Васильев, В. И. Пестрикова. – Саратов : СГУ, 1990. – 159 с.
20. Алексеева И. Л. О древнейших энеолитических погребениях северо-западного Причерноморья / И. Л. Алексеева // Материалы по археологии северного Причерноморья. – 1976. – Вып. 8. – С. 176–186.

21. Алекшин В. А. Социальная структура и погребальный обряд земледельческих обществ / В. А. Алекшин. – Л. : Наука, 1986 – 191 с.
22. Бадер О. Н. Из последних наблюдений над стратиграфией окских стоянок в связи с палеоклиматологической схемой Блитта-Сернандера / О. Н. Бадер. // Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода Академии наук СССР. – 1940. – №6-7. – С. 41–44.
23. Безусько Л. Г. Палінологічна характеристика відкладів неоліту та енеоліту багат шарового поселення Кам'яна Могила (Запорізька область, Україна) / Л. Г. Безусько // Наукові записки національного університету Києво-Могилянська Академія. – Київ, 2006. – (Біологія та екологія; т. 54). – С. 11–19.
24. Безусько Л. Г. Палінологічні дослідження відкладів голоцену степової зони України: паліо-стратиграфічні та палеоекологічні аспекти / Л. Г. Безусько, А.Г. Безусько // Вископна фауна і флора України. – Київ, 2009. – С. 400–405.
25. Бодянський О. В. Неолітичний могильник біля Ненасицького порога порога / О. В. Бодянський // Археологія. – 1951. – Т.V. – С. 163–172.
26. Бодянський О. В. Розкопки Мар'ївського та Федорівського могильників на Надпоріжжі / О. В. Бодянський // Археологічні пам'ятки УРСР. – 1956. – Т. VI. – С. 176–182.
27. Бодянський О. Неолітична стоянка на острові Шулаєвому / О. В. Бодянський. // Археологія Придніпров'я. – 1949. – №2. – С. 253–263.
28. Борисов В. Л. Інтелігенція Дніпропетровська в умовах німецько-фашистської окупації міста в 1941 – 1943 рр. / В. Л. Борисов // Інтелігенція і влада: серія Історія. – 2004. – Вип. 3. – С.91–100.
29. Гаскевич Д. Л. Поселение Каменная Могила 1 и начало неолитизации Северного Причерноморья: гипотезы, аргументы, факты // Stratum plus. – 2012. – №2. – С. 45-63.

30. Гаскевич Д.Л. Синхронізація буго-дністровського неоліту і неоліту Центральної Європи: Проблема радіовуглецевих дат // Wspólnota dziedzictwa archeologicznego ziem Ukrainy i Polski. – 2007. – С.115-147.
31. Герасименко Н. П. Природная среда обитания человека на юго-востоке Украины в позднеледниковье и голоцене (по материалам палеогеографического изучения археологических памятников) / Н.П. Герасименко // Археологический альманах. – 1997. – № 6. С. 3–64.
32. Даниленко В. М. До питання про ранній неоліт Південної Наддніпрянщини / В. М. Даниленко // Археологія. – 1950. – Т. III. – С. 119–147.
33. Даниленко В. М. Кам'яна Могила / В. М. Даниленко. – К.: Наукова Думка, 1986. – 152 с.
34. Даниленко В. М. Сурсько-дніпровська культура / В. М. Даниленко // Археологія Української РСР. – К.: Наукова думка, 1971. – Т. 1. – С. 104–112.
35. Даниленко В. Н. Волошский эипалеолитический могильник / В. Н. Даниленко // СЭ. – 1955. – № 3. – С. 56–61.
36. Даниленко В. Н. Начала цивилизации / В. Н. Даниленко, Ю. А. Шилов. – Екатеринбург: Деловая книга; М.: Раритет, 1999. – 376 с.
37. Даниленко В. Н. Неолит Украины: Главы древнейшей истории Юго-Восточной Европы / В. Н. Даниленко – Киев: Наукова думка, 1969 – 257 с.
38. Даниленко В. Н. Новые памятники первобытного искусства на Каменной Могиле / В. Н. Даниленко // Новейшие открытия советских археологов: тез.док. конф. – К., 1975. – Ч. 1. – С. 38–40.
39. Добровольський А. В. Восьма Ігреньська неолітична стоянка / А. В. Добровольський // Археологія Придніпров'я. – 1949. – № 2. – С 243–252.
40. Добровольський А. В. Етюди з Надпорізького неоліту / А. В. Добровольський // Антропологія. – К., 1930. – Т. 3. – С. 161–169.
41. Добровольський А. В. Звіт за дослідження території Дніпрельстану / А. В. Добровольський // Збірник Дніпропетровського краєвого історико-археологічного музею. – 1929. – Т. 1. – С. 130–140.

42. Добровольський А. В. Матеріали до археологічної карти Дніпровського Надпоріжжя в межах Запорізької області / А. В. Добровольський // Археологічні пам'ятки. – 1952. – Вип. 7. – С. 75–88.
43. Долуханов П. М. Палеогеографические рубежи верхнего плейстоцена – голоцена и развитие хозяйственных типов на Юго-Востоке Европы / П. М. Долуханов, Г. А. Пашкевич // Палеоэкология древнего человека. – М.: Наука, 1977. – С. 137–145.
44. Зализняк Л. Л. Эпоха мезолита и типы мезолитического хозяйства Восточной Европы / Л. Л. Зализняк // Первобытная археология. – К.: Наукова Думка, 1989. – С. 76–86.
45. Залізняк Л. Л. Археологія України. Курс лекцій / Л. Л. Залізняк. – К.: "Либідь", 2005. – 504 с.
46. Залізняк Л. Л. Мезоліт заходу Східної Європи / Л. Л. Залізняк // Кам'яна доба України. – 2009. – Вип. 12. – С. 6–24.
47. Залізняк Л. Л. Передісторія України X – V тис. до н.е. / Л. Л. Залізняк. – К.: Бібліотека українця, 1998. – 307 с.
48. Залізняк Л. Л. Пізній мезоліт України / Л. Л. Залізняк // Археологія. – К., 1995. – № 4. – С. 3–16.
49. Залізняк Л. Л. Реконструкція первісних суспільств за їх господарсько-культурним типом / Л. Л. Залізняк // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 3–12.
50. Залізняк Л. Л. Фінальний палеоліт. Мезоліт / Л. Л. Залізняк // Україна: хронологія розвитку. – К.: КВІЦ, 2007. – С. 64–87.
51. Ковалева И. Ф. 30 лет работ археологической экспедиции Днепропетровского национального университета / И. Ф. Ковалева // Проблемы археологии Поднiпров'я – 2002. – С. 3–23.
52. Ковалева И. Ф. 80 лет: забвение и благодарная память. К юбилею Днепровской новостроечной экспедиции / И. Ф. Ковалева // Музейный вiсник. – 2012. – № 12. – С. 196–207.

53. Ковалева И. Ф. Комментарий к «отчету»: Историография проблемы / И. Ф. Ковалева // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск: ДНУ, 2009. – С. 27–36.
54. Ковалева И. Ф. Очерки древней истории племен степной Украины / И. Ф. Ковалева. – Днепропетровск: ДГУ, 1980. – 72 с.
55. Котова Н. С. Культурно-исторические процессы в северном Причерноморье в VI-V тыс. до н.э. : дис. докт. ист. наук : 07.00.04 / Котова Н. С. – Київ, 2010. – 768 с.
56. Котова Н. С. Мариупольская культурно-историческая область / Н.С. Котова // Археологічні пам'ятки та історія стародавнього населення України. – Ковель : Вежа, – 1994. – С. 1–143.
57. Котова Н. С. Материалы сурской культуры с поселения / Н. С. Котова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2004. – Вип. XVIII. – С. 383–389.
58. Котова Н. С. Матеріали Сурської культури поселення Стрільця Скеля / Н. С. Котова // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 2003. – Т. ССХХХV. – С. 435–440.
59. Котова Н. С. Неолитизация Украины / Н. С. Котова. – К.: Шлях, 2002. – 268 с.
60. Котова Н. С. Неолітична епоха / Н. С. Котова // Давня історія України : у 3 т. – Т.1. – Київ: Наукова думка, 1997. – С.160–224.
61. Котова Н. С. Новые неолитические могильники в Надпорожье / Н. С. Котова, С. Н. Кравченко // Неолитические памятники степной Украины. – К.: Институт археологии АН Украины, 1992. – С. 21–26.
62. Котова Н. С. Новые памятники эпохи неолита и энеолита у города Мелитополя / Н. С. Котова, О. В. Тубольцев // Проблемы археологии и архитектуры: в 2 т. – Т.1. – Донецк-Макеевка, 2001. – С. 4–19.
63. Котова Н. С. Погребальные памятники сурской культуры / Н. С. Котова // Археологические памятники Восточной Европы Европы:

Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж: ВГПУ, 2009. – Выпуск 13. – С. 23–36.

64. Котова Н. С. Поздняя сурская культура и ее окружение / Н. С. Котова, О. В. Тубольцев // Древности Степного Причерноморья и Крыма. – 1992. – Вып. 3. – С. 8–23.

65. Котова Н. С. Раннее животноводство степного Поднепровья и Приазовья / Н. С. Котова // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2006. – Вип. 4. – С. 61–74.

66. Лепікаш Л. А. Матеріали комплексної експедиції в районі Дніпрельстану / Л. А. Лепікаш. – К.: Вид-во ВУАК, 1934. – Вип. 1. – 157 с.

67. Лініков В. А. Підрив Дніпровської греблі 18 серпня 1941 р. / В. А. Лініков // Музейний вісник. – 2012. – № 12. – С. 226–231.

68. Макаренко Н.Е. Археологические исследования 1907-1909 гг. Екатеринославская губерния / Н.Е. Макаренко // ИАК. – 1911. – Вип.43. С.- 106-108

69. Манько В. О. Неоліт південно-східної України / В. О. Манько. – Київ: Шлях, 2006. – 280 с.

70. Мельник Е. Н. Стоянка каменного века у днепрвских порогов / Е. Н. Мельник // Тр. VIII А.С. – 1987. – Т.2. – 193 с.

71. Миллер М. А., проф. Археология в СССР. Исследования и материалы (серия 1-я, № 12). Институт по изучению истории и культуры СССР. Мюнхен, 1954. – 160 с.

72. Михайлов Б. Д. Каменная могила и ее окрестности / Б. Д. Михайлов. – Запорожье: Дике поле, 2008. – 255 с.

73. Морковина И. В. Отчет о раскопках островного поселения Стрильча Скеля на Днепре в 1989 г. / И.В. Морковина, А.В. Андросов // Проблеми археології Подніпров'я. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 3–27.

74. Нужный Д. Ю. О своеобразии памятников кукрекской культурной традиции в Днепровском Надпорожье / Д. Ю. Нужный // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – Киев: Наукова думка, 1989. – С. 145–154.

75. Нужный Д. Ю. О хозяйственной интерпретации памятников кукрекской культурной традиции / Д. Ю. Нужный, А. А. Яневич // КСИА. – 1987. – № 189. – С. 38–41.

76. Пассек Т.С. Четвертая научная конференция Института археологии Академии наук УССР // КСИИМК. – Москва: Академия наук, 1946. – Вип. XII. – С. 162 – 166.

77. Пидопличко И.Г. О Ледниковом периоде. Вып. 3. История четвертой фауны Европейской части СССР. – К.: Издательство АН УССР, 1954. – С.54

78. Раушенбах В.М. Древнейшая стоянка льяловской культуры // СА. – 1994. – №2. – 191с.

79. Рудинский М. Я. Вовнигские поздненеолитические могильники / М. Я. Рудинский // КСИА. – 1955. – Вып. 4. – С. 147–151;

80. Рудинський М. Археологічна розвідка на Дніпрельстані / М. Рудинський // Збірник Дніпропетровського музею. – Т. I. – Дніпропетровськ, 1929. – С. 45–60.

81. Рудинський М. Я. До питання про культури мезолітичної доби на Україні / М. Я. Рудинський // Антропологія. – 1928. – № 1. – С. 73–91.

82. Рудинський М. Я. Кам'яна Могила / М. Я. Рудинський – К.: АН УССР, 1961. – 140 с.

83. Рудинський М. Я. Пам'ятки Лоханського острова / М. Я. Рудинський // Антропологія. – К., 1928. – С. 143–168.

84. Рудинський М. Я. Перший Вовнизький пізньонеолітичний могильник / М. Я. Рудинський // АП УРСР. – 1956. – Т. VI. – С. 152–161.

85. Рудинський М. Я. Стоянка з мікролітичним інвентарем на о. Кізлевому / М. Я. Рудинський // АП. – 1949. – Т. II. – С. 264–274.

86. Серебренников Б.А. Волго-Окская топонимика на территории Европейской части СССР. // ВЯ. – 1995. – №6. – С. 19-31.

87. Столяр А. Д. Первый Васильевский мезолитический могильник / А. Д. Столяр // АСГЭ. – 1959. – Вып. 1. – С. 78–165.
88. Струкуленко А. С. Новобудовні археологічні експедиції 70–90-х рр. ХХ ст. та їх внесок у дослідження давньої історії північностепової Наддніпрянщини / А. С. Струкуленко // Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. – К.: ІА НАН України, 2012. – Вип. 9. – С. 282–286.
89. Телегін Д. Я. Мезолітичні пам'ятки України / Д. Я. Телегін – К.: Наукова Думка, 1982. – 252 с.
90. Телегин Д. Я. Вопросы хронологии и периодизации неолита Украины / Д. Я. Телегин // КСИА. – 1978. – № 153. – С. 46–48.
91. Телегин Д. Я. К вопросу о территории распространения памятников сурской культуры / Д. Я. Телегин // Материалы каменного века на территории Украины. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 36–42.
92. Телегин Д. Я. Новые раскопки поселения Каменная Могила в Приазовье / Д. Я. Телегин // Проблемы археологии Северного Причерноморья (к 100-летию основания Херсонского музея древностей). – Херсон, 1990. – С. 31–33.
93. Телегин Д. Я. О культурно-этнографических общностях на юге Украины в мезолите: их генезис и участие в неолитизации региона / Д. Я. Телегин // Археология. – 1999. – № 3. – С. 15–27.
94. Телегин Д. Я. Об этнической принадлежности днепро-донецкой культуры. – Тезисы докладов на заседаниях, посвященных итогам полевых исследований 1963 г. – М., 1964, – С. 16–20.
95. Телегин Д. Я. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР. (Карта местонахождений) / Д. Я. Телегин. – Киев: Наукова думка, 1985. – 184 с.
96. Телегин Д. Я. Работы на Игреном поселении / Д. Я. Телегин // Археологические открытия 1986 года. – 1988. – С. 340–341.

97. Телегин Д. Я. Многослойное поселение на Стрильчей Скеле / Д. Я. Телегин, Л.Ф. Константинеску // СА. – 1992. – № 1. – С. 13–25.
98. Телегин Д. Я. Неолитические могильники мариупольского типа / Д. Я. Телегин. – К.: Наукова думка, 1991. – 96 с.
99. Телегин Д. Я. Ігреньське поселення на Подніпров'ї та проблема житлобудування в мезоліті Східної Європи: монографія / Д. Я. Телегин // Старожитності Степового Причорномор'я та Криму. – Т.VIII. – Запоріжжя, 2000. – С. 3–88.
100. Телегин Д. Я. Ігреньське поселення на Подніпров'ї та проблема житлобудування в мезоліті Східної Європи / Д. Я. Телегин. – Луганськ: Шлях, 2002. – 91 с.
101. Телегин Д. Я. Природно-географічне оточення неолітичної людини на Україні / Д. Я. Телегин // Археологія. – К., 1962. – Т. XIV. – С. 76–81.
102. Телегин Д. Я. Результати вивчення пам'яток кам'яного віку на території України / Д. Я. Телегин // Археологія. – К., 1987. – Т. 57. – С. 18–22.
103. Телегин Д. Я. Василівський третій некрополь в Надпоріжжі / Д. Я. Телегин // Археологія. – 1961. – Т. XIII. – С. 3–19.
104. Тесленко Д.Л. Діяльність зондерштабу прадавньої історії оперативного штабу «Рейхсляйнттер Розеберг» у генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (1942-1943 рр.) [Текст] / Д.Л. Тесленко, Ю.Ю. Фанігін, Тесленко О.І. // Вопросы германской истории : сб. науч. тр. / С.И. Бобылева (отв. ред.) [и др.]. – Д., 2007 – С. 382-395
105. Тубольцев О.В. Новое неолитическое поселение Каменная Могила 3 / О.В. Тубольцев // Старожитності Причорномор'я. – Одесса, 1995. – С. 1–6.
106. Тубольцев О.В. Сурско-днепровская культура и ее содержание / О.В. Тубольцев // Нова парадигма. – 1998. – № 7. – С. 85–91.
107. Тубольцев О.В. К вопросу о выделении погребальных памятников сурской культуры / О.В. Тубольцев // Етнічна історія та культура населення

Степу та Лісостепу Євразії : матеріали міжнародної археологічної конференції.
– Дніпропетровськ : ДДУ, 1999. – С. 23–24.

108. Тубольцев О.В. Кремневий комплекс сурсько-дніпровської культури / О.В. Тубольцев // Старожитності північного Причорномор'я та Криму. – 1999. – Вип. 7. – С.3–9.

109. Тубольцев О.В. Неопубликованные материалы по раннему неолиту Надпорожья / О.В. Тубольцев // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2003. – Вип. XVIII. – С.28–49.

